

Tartu Riikliku Ülikooli
soome-ugri keelte kateeder

HOBUSÕIDUKITEGA SEoses
OLEVAST SÕNAVARAST KARJALA
VALDAI MURDES

Auhinnatöö

Laine Järve,
eesti filoloogia IV kursuse
üliõpilane

Tartu 1958

S i s s e j u h a t u s

Eeloleva töö ülesandeks on anda ülevaade valdai karjalaste tähtsamate hobusõidukite ja nende osadega seoses olevast sõnavarast. Töös on käsitletud talviseid ja suviseid sõiduvahendeid. Eraldi peatükk on pühendatud hobuse rakemetele, sest ka sellealast sõnavara ei saa eraldada hobusõidukitega seotud sõnavarast. Võimaluse piirides on püütud lühidalt kirjeldada vastavaid veokeid või nende osi. Suurem osa karjala valdai sõnadest on varustatud näitelausetega.

Sõna etümoloogia kindlaksmääramiseks on esitatud vasteid teistest sugulaskeeltest. Vastavate sõnade tähendused on toodud tõlke täpsuse huvides originaalis. Vene laensõnade puhul pole alati vasteid teistest sugulaskeeltest toodud, samuti pole vene sõnu tõlgitud.

Töö lõpus on esitatud käsitletud sõnade register.

Töö on jaotatud kolme peatükki:

1. Jalassõidukid;
2. Ratassõidukid;
3. Rakmed.

Käsitletav materjal on kogutud töö koostaja poolt Novgorodi oblasti Valdai rajoonis elavatelt karjalastelt 1957.a. suvel.

Tähtsamateks keelejuhtideks olid: Nil Lavrentjevitš Petrov Markovo külast (73 a. vana), Andrei Vassiljevitš Vassiljev Markovo külast (65 a. vana), Matrjona Dimitrievna Trofimova Jakonovo külast (75 a. vana) ja Stepan Aleksejevitš Aleksejev Markovo külast (78 a. vana).

Jalassõidukid

Jalassõidukid kuuluvad läänemeresoome rahvaste vanimate liiklemisvahendite hulka. Algselt olid nad väga primitiivsed, nagu näiteks ühetallaline jalasregi, mida tuli enese järel vedada. Hiljem see arenes ja täienes edasi ning muutus juba veolooma veetavaks. Tavaline tööregi ehk kirjanduses tuntud "ida-euroopa regi" on läänemeresoome rahvastel vana ühine reetüüp. Seda osutavad ree tähtsamate osade ühised nimetused, nagu e jalas, sm jalas, lv jõlaks, vps jaugaz, vdj jalgas, is jaas; sebavits - e seba-vits, vdj sepivitsa, is sebä~sepivitsa, krj šebavitša t'sopavitša; painard - lõuna-eesti põikpool põipul, põigus, krj poik(ki)puoline, vps poikpol'ne jt. ¹

Valdai karjalstel on levinud sama reetüüp nimetusega regi (vt. foto nr.):

talvela ajelah rejel'l'ä. reješšä on kakši jamašta
i kabahat i poikkinpuolizet i kakši aizoa. regi on
tammine i koivune i raidane 'talvel sõidetakse reega.
reel on kaks jalast ja kodarad ja painardid ning on
kaks aisa. regi on (tehtud) tammest ja kasest ja pa-
just'.

Ostetud reed aga ei ole veel praegugi välja tõrjunud omatehtud regesid. Omatehtud rege (kuopant'ša, vt. foto

¹ Vt. A. Viire s, Eesti tööree ajalooost. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1958, nr. 1, lk. 60.

nr. 1), mille jalased on tehtud looduslikult kõverast juurpuust, hinnatakse eriti sellepärast, et see on kerge, aga samas väga vastupidav. Niisuguse ree tegemisel ei kasutatud üldse rauda. Alles pärast Oktoobrirevolutsiooni on hakatud ka omatehtud regesid tallutama raudtaldadega.

Juhul, kui ei leitud jalaseks sobiva kõverusega puud, jätkati seda tahatud puutükiga (pod'd'eika). Jätk kinnitati jalase külge kas naelte või plekitükiga (vt. foto nr. 1). Ka venelased on kasutanud reejalasteks loomulikult kõveraks kasvanud puud ja nimetuski kuopant'sa on venelastelt laenatud.² Alles hiljem hakati ostma painutatud jalastega ja rautatud regesid. Niisiis

met'hašša lövvetäh' mušikat kakši närettä ühennägözët:
jüret ühennägözeldi kašvanuot i pitähüttä i korgautta
ühennakšut. nämä näriet veššetäh' strugaijah, loajitah
jaalakšet. nüt't'enä regil'öjä oššetah vaimihie lümmü-
tettünä i rauwtetah rauwama 'mehed leiavad metsas
kaks ühesugust kuuske: juured ühesuguselt kasvanud ja pikkuselt ja kõrguselt ühepaksused; need kuused hõöveldatakse, tehakse jalased; nüüd ostetakse regesid valmis painutatutena ja rautatakse raudadega'.

regi 'regi'

e. regi; sm reki (SES); lv re'ggāz, re'ggāz 'arbeits-

¹ Vrd. D. Z e l e n i n, RV, lk. 136 jj.

schlitten (LWb); vps regi (LVH); vdj re, tši (IKBL).

Nimetust regi on peetud balti laenuks. Nii arvab Setälä kahtlevalt sõna algsaame ajal baltlastelt laenatud olevat ¹. Ka Thomsen ühendab leedu ragis, läti ragus (regus) > sm reki, vps regi, vdj reči, lv reggōs, regš (re'gš, re'ggšz) ². Sama järelduse teevad ka Wiklund ³ ja Kalima, kusjuures Kalima arvates on balti a asemel läänemeresoome e ⁴.

kuopant'ša 'looduslikult kõverast juurpuust jalastega regi'

< vn копанцы 'Большие дровни, ломовые сани, из пары копаней, для возки тяжестей на заводах /Даль/.

Ree jalast märgib soomeugriline sõna jalas.

jalas 'jalas'

e jalas; sm jalas; lv jāls (LWb); vps iaugaz (LVH); vdj jalas (WY).

O. Donner näitab, et sõna on tuletis soomeugrilisest jowg 'jalg' sõnast ⁵.

¹ E. N. Setälä, SRE, lk. 35.

² Vilh. Thomsen, SA IV, lk. 364.

³ K. B. Wiklund, M 101, lk. 43.

⁴ J. Kalima, IKBL, lk. 61, 66.

⁵ Vrd. O. Donner, VW, lk. 106.

pod'd'elka 'puutükk reejalase jätkamiseks'

vn. подделка 'всякая вещь или часть, подделанная, приделанная позже' /Даль/.

reješšä on kablahat 'rees on kodarad'. Kodara tähenduses tarvitatakse läänemeresoomelist sõna

kablaš 'reekodar'

sm kapla, kaplas [-aan] (murd.) 'reekodar' (SES);

vps kablaz, aga ka skablaz (LHN).

Sõna on läänemeresoomeline, esineb ainult põhjarühmas ¹.

Kodarad tähistab veel vene laen копѣла 'reekodar'.

< vn копыл 'стояк, стоень, надолба, торцом вставленная во чтолибо деревяшка; в санные полозья вдолблены копылы, копылья, связанные поперёк саней вязками /Даль/.

Kodarad on risti rege paarikaupa ühendatud painutatud painarditega.

reješšä nel'l'ä poikki puolista, tuomešta loajittu,

šivottu niinel'l'ä 'rees on neli painardit, toomingast tehtud, seotud niine abil'.

¹ A. A h l q v i s t, KW, lk. 127 ja L. K e t t u n e n, LVH I-II, lk. 73.

poikkipuolizet 'painardid'

sm poikkipuolin 'põigiti, põiki' (SES).

Nimetus on ühine läänemeresoome keeltele: lõuna-eessti põikpool ~ põipul, põigus, krj pok(ki)puoline, vps poikpol'¹.

tormozat 'ree raudtallad'

Sõna on vene laen < тормаз (с), тормоз 'у саней подрез, железная полоса под полозом, чтобы сани меньше раскатывались' /Даль/.

Reepa nimetusena tuntakse sõna

šebä 'reepa':

loajit šebä madala, hebõne rubiew rojimah lunda regeh.
pid'i load'ie korgiemi šebä, ei rubeis hebõne rojimah
lunda 'teed reepa madala, hobune hakkab lund rekke
ajama; pidi tegemakõrgema reepa, ei hakka hobune lund
ajama (rekke)',

e sebavitsad 'reevitsad (Wied.)', sm sepä 'reepa, -seba'
(SES); lv sebä-vitsä, tšeba-vitsä 'lange gerte' (LWb);
vps seba 'ree seba' (LVH)

Nimetus šebä on soomeugriline. Algselt tähendas 'kaela'
(ka praegu kaela tähenduses lapi, mari, udmurdi, komi, handi
ja mansi keeles). II aastatuhandel e.m.a. asendas seda balti
laensõna kael. Soomeugriline nimetus seba kandus ree "kaelale",
mis ühendab reepad ree kerega, ja osalt ka reepeale endale.
Nimetus on säilinud tänapäevani ¹.

¹ A. Viire s, Eesti tööree ajaloost, ENSV TA
Toimetised, 1958, nr. 1, lk. 60.

² A. Viire s, Eesti tööree ajaloost, lk. 60;
E.N. Setälä, ÄH, lk. 122.

Regi koos laiendusraamiga moodustab xrjosla (vt. foto nr.).

laajitah xrjoslat leviemät regiä. Stobi ois' parembi heinöä vedöä, olgie vedöä, hagioa vedöä. xrjoslapūt ~ laijat šivottu regeh', lieni xrjosla 'tehakse xrjosla'd reest laiemad, et oleks parem heinu vedada, ölgi vedada, hagu vedada; laiendusraam kinnitatakse ree külge, saab xrjosla'.

e xrjosla 'regi koos laiendusraamiga'
e kresla 'reele pandav pulkadest seljatugi; sellise seljatoega regi' (VÖS); sm reslat '(ree-, saani-) korju, korup.; kresla 'korjuga regi' (SES); vdj kresla-reti 'reslareki' (MV).

Sõna on vene laen. Esineb läänemeresoome keeltes eri tähendusliku varjundiga <vn кресло или кресла 'две слуги с поперечным вязком, для увеличения длины телеги или саней, при громоздкой клади, или для подвеса кормового хрептука. Простые извощичье или дорожные сани, с обвязкою и отводами' /Даль/.

Ree laiendusraami tähenduses esineb kaks sõna:

xrjoslapūt ja laijat.

xrjoslapūt 'ree laiendusraam' ja

laida 'ree laiendusraam'

e. laid, laia (VÖS); sm laita 'külge, serv, äär' (SES); lv lāida 'bewegbare abnehmbare zaunstange' (LWb); vdj laitjo 'külglaudadega regi' (WG).

Sõna on kahtlevalt peetud balti laenuks, tänu sellele, et ta kuulub mingil kombel ühte läti sõnaga laides (pl.),

mis tähendab ühest puust õnnestatud paadi ülemise serva kõrgenduseks kinnitatavaid laudu. J. Kalima aga ütleb, et on võimatu pidada sõna balti laenuks, kuna läänemeresoome keeltes on ta palju avarama tähendusega. Sõnast laita leidub rohkeid tuletisi (laitio, laituri, laide, jt.). Pigem tuleb läti sõna pidada soome algupära olevaks või vähemalt läänemeresoome keelte poolt mõjustatuks ¹.

Järelikult võib oletada, et laita on algupärane läänemeresoome sõna.

Pidulikel juhtudel kasutatakse sõiduks sõidusaani (harukordadel ka rege). Saan oli tavaliselt venelastelt ostetud, harvem kohapeal valmistatud. Nii sõidusaan kui ka sinna juurde kuuluv look pidid olema värvitud.

sankat 'sõidusaan'

Karjala sankat on laenatud vene deminutiivsest kujust санки. Säilib ka mitmuslik kuju. Sama sõna esineb varasema laenuna teistes läänemeresoome keeltes:

e saan, saani; sm saani (LWb); lv sõn 'schlitten' (LWb); vdj san (WG); ups san (KW, 127).

Tavaliselt oli sõidusaanis kaks istet: esimene ühe inimese jaoks, tagumine aga oli määratud kahele.

sankoissa ol'i kakši besetkõä: enžimäzel'l'ä istu üksi ristikanõa, tarise m ä kakši 'saanis oli kaks istet: esimesel istus üks inimene, tagumisel kaks'.

¹ J. K a l i m a, IKBL, lk. 128 jj.

Istet saanis märgib niisiis vene laen

besetkä 'iste saanis'

< vn беседка 'сиденье на телеге для седока или для ямщика; сиденье, лавка /Даль/.

Metsamaterjali veoks kasutatakse palgikelku (vt. foto nr.).

potsankat on loajittu: lütsukezet ja delakset, kolme kabalasta i kolme poikkipuolista 'palgikelk on tehtud: lühikesed jalased, kolm kodarat ja kolm painardit'.

potsankat 'palgikelk'

< vn подсанки.

Palgikelgul on pakk, millele asetatakse palgid. Ka selle nimetusena kasutatakse vene laensõna

колотка 'pakk'

< vn колода 'puupakk' (mitmesugusteks otstarveteks); колодка 'pakuke' (VES). Valdai karjala колотка on niisiis laen vene deminutiivsest kujust.

Mahaveeremise eest takistavad palke toepulgad:

potsankoissa molemmissa nokissa rauwat loukkoloihke. loukkoloih pandu poal'ikat. tullah met't'sah, kaksi poal'ikkoa pois otetah i ruvetah val'imah hirzilöjä 'palgikelgu mõlemas otsas on aukudega rauad; aukudesse on pandud toepulgad; tullakse metsa, kaks toepulka võetakse ära ja hakatakse palke peale veeretama'.

Vastavaid tugesid nimetatakse

poal'ikat 'toepulgad'.

Metsas, raskesti juurdepääsetavates kohtades, kasutatakse palkide kokkuvedamiseks erilist vahendit - lohistik, mida valdai karjalas nimetatakse volokuša'ks.

volokušat loajittuna ^{ie} narkveštä pūsta. aizat koivuzet, kolotka poperešnoi. pannah kolotkalla hirzilöjä i vejetah met'säštä hebozella tukkah * volokušat on tehtud kuusepuust; aisad on kasest, risti on pakk (on kinnitatud aisade otsa); pannakse pakule palgid ja veetakse metsast hobusega hunnikutesse'.

volokušat 'lohistik palkide kokkuvedamiseks'

Sõna on vene laen.

⟨ВОЛОКУША, ВОЛОКУШКА 'две длинные волочащиеся по земле оглобли, с нахлесткой, вязком или колоткой и парю копыльев внизу, для таски бревен' /Даль/.

Palgid asetsevad tugede vahel, mida märgib samuti vene laensõna stoikka.

volokušassa on kakši stoikka, konža ruvetah navali-mah hirzilöjä, üksi stoikka d'ernoat'šou pois. kuin hirret navalitah, stoikan toaš kolot'itah *volokušas on kaks toepulka, kui hakatakse palke peale veeretama, üks tugi tõmmatakse eest ära; kui palgid on peale veeretatud, tugi jälle taotakse sisse'.

stoikka 'toepulk'

⟨vn стойка 'подставка, подпорка' /Даль/.

Tehes eelpooltoodust kokkuvõtet selgub, et suurem osa algelise tööreega ja selle osadega seotud sõnu on läänemeresoome keeltes genuiinsed, nagu jalmaš, kablaš, poikki-puol'izet, šebä jt. Sõna regi ise on väga varane balti laen

alman
(laenatud mitu tuhat aastat tagasi).

Hiljem, kui ree juures hakati kasutama raudosi
(tallad) ja osteti juba venelastelt valmistehtud sõidu-
regesid, tulid koos nendega ka vene nimetused, nagu
tormozat, sankat, besetkä jt.

R a t a s s õ i d u k i d

Väga kaua kasutasid Valdai karjalased igapäevase töö juures põhiliselt puukonstruksiooniga vankreid. Raudosad vankritel on üsna hiline nähtus. Nii oli

t'el'egäššä nel'l'ä t'iekkoa. t'iekot odih it'šel'l'ä
koajettuna pöarosta i rauwda-šinoa eijomun. t'el'e-
gäššä ossit odih pühuzet, tože raudoa eijomun.
seredešnikkä pühune. aizat pühuzet, it'šel'l'ä lümmü-
tettünä. tšokat ossimoissa tože pühuzet, 'vankril on
neli ratast; rattad olid endil puust tehtud ja raudvitsu ei olnud. vankril olid puust teljed, samuti ei olnud rauda; pöördtelg oli puust; aisad puust, endil painutatud; teljepulk teljes oli samuti puust.

Naelad vankrilaudade kokkulöömiseks olid endil sepi-kojas valmistatud:

Lauwat t'el'egäh' koatittuna pajaššä samodel'noia
noagoi a ' laudad on vankrisse löödud sepikojas oma-
tehtud naeltega'.

Hiljem juba

ruvettih koadimah rauwdazet ossit, t'iekot šinoinketa,
tuwkat rauwdazet, tšokat rauwdazet, ja isegi
t'iekot kroasitoat '... hakati valmistama rauast telgi,
rattad rehvidega, pussid rauast, teljepulgad rauast ...
rattad (olid) värvitud'.

t'el'egä 'vanker'

< vn телега.

Vankri. telje nimetusena tuntakse vene laensõna ossi.

ossi 'telg'

vrđ. vn ось.

Ka teisi vankri osi märgivad vene laenud:

poduška 'teljerakk'

< vn подушка в повозках: брус, подделка под передок для постановки ~~и~~ворнем на переднюю ось' /Даль/.

seredešnikkä 'pöördtelg'

< vn сердечник 'болт, пропускаемый сквозь переднюю подушку и ось повозки, на котором вращается передок' /Даль/.

podlesnikka 'esimest ja tagumist telge ühendav riiu; keelik'

Vrd. vn подлесник 'лесина под дрогами повозок, связывающая подушку с заднею осью' /Даль/.

Ka vankrirõugu nimetus on venekeelne

stoikka 'tugi, vankrirõuk'

Vt. lk. 16.

Vankri kasti (vt. foto nr.) tähenduses esigeб vana slaavi laensõna

koroba 'vankrikast'

< КОРОБЪ 'korb, kasten, schachtel' finn. koroppa 'schachtel, kästchen', karj. koroba 'korb aus spänen' ¹.

Ratta nimetusena kasutatakse karjala sõna

t'iekko 'ratas'

Vrd. sm kiekko 'ketas, keder, kerri, ratas'.

Valdai karjala murdele, mis asub vene keelele territoriaalselt lähedal, on omane väga tugev palatalisatsioon. Nii esineb k' asemel t' ja vastupidi ¹.

Ratta osi tähistavad aga vene laenud. Rattarummu märgib vene laensõna stūpit'ša.

t'iekoiissa on stūpit'šat 'ratastes on rummud'
stūpit'ša 'rattarumm'

< vn. ступица 'основная часть колеса, точёный болван, просверлённый вдоль, для оси' /Даль/

Rattarummu kindlustatakse lõhkemise vastu raudvõrudega. Need kinnitatakse rummu otstesse. Nii on

t'iekoiissa stūpit'šat, nokissa on kol't'šat
raudazet '... ratastel on rummud, otstes on raudvõrud'.

Ka võru nimetus on vene laen

kol't'ša 'raudvõru'

< vn. КОЛЬЦО 'rõngas, võru'

Rattaring koosneb pöidadest

oboda 'pöid'

< vn. ОБОИ 'rattapöid'

Rattarummu ja pöidade külge on kinnitatud kodarad.

spit'šat 'kodarad'

< vn. СПИЦА '(ratta)kodar'

Rautatud ratta juurde kuuluvad rattapussid - tuwkat.

¹ Vt. P. P a l m e o s, Märkmeid karjala valdai murdest, Emakeele Seltsi Aastaraamat III, lk. 183 jj.

tuwka 'rattapuss'

< vn тулка 'трубка, вставляемая во что-либо, нпр. в ступицу колёсную /Даль/.

Häälikumuutus l > w on seoses vene põhjapoolsetes murretes esineva l asendamisega konsonandi ees ja sõna lõpus u-ga või w-ga ¹.

Puuvankril kinnitati rattad telje külge splintide abil, mis olid puust tehtud. Splinti tähistab vene laensõna

t'šoka 'splint'

< vn чека 'осевая, что держит колесо' /Даль/.

Rautatud vankritel kasutatakse splintide asemel mutreid.

gaikazet 'mutrid'

< vn. гайка 'техн. (круви) Mutter'

gaika la zavint' šitäh t'iekkoa 'mutriga krävitakse ratas kinni'.

Rattavitsa märgib vene laen šina. t'ieko oiissa

oiiah šinät raudazet 'ratastel on raudvitsad'.

šina 'rattavits'

< шина 'rattavits, rehvi'

¹ П. С. Кузнецов, Русская диалектология, Москва 1951, lk. 58 jj.

1. <u>äina</u> ;	2. <u>spit'ša</u> ;	3. <u>stūpit'ša</u> ;
4. <u>oboda</u> ;	5. <u>ossi</u> ;	6. <u>gaikazet</u> ;
7. <u>kol't'ša</u> .		

Nii ree kui ka vankri aisa nimetus on ühine aisa.

aisa 'ais'

e ais; sm aisa; vps aižaz 'ais' (LVH); vdj aisa 'ais' (WG).

Sõna etümoloogia kohta on mitu erinevat arvamust.

A. Ahlqvist ühendab vadja ja soome aisa; eesti ais, aisk; vepsa aiš; mordva ažia ja arvab, et sõna on genuinne ¹.

E. N. Setälä aga oletab, et aisa on hoopis vana aaria laen ².

J. Kalima esitab sõna balti laenude seas, ühinedes pisut kahtlevalt Liden'i arvamisega, et läänemeresoome

¹ A. A h l q v i s t, KW, lk. 128.

² E. N. S e t ä l ä, Suomen suku I, lk. 43.

sõna on laenatud algbalti kujust *aisō, *aisa, mis balti keeltest on hiljem kadunud. Eelmisest eraldi tulevat hoida mordva ažija, ažja, komi vož, udmurdi vajiž, mis Paasoneni järgi on indoiraani laenud. Liden on mordvagi sõna pidanud balti laenuks, mida aga J. Kalima häälikulistel põhjustel ei pea võimalikuks ¹.

Käsitletud sõna etümoloogia jääb lõplikult selgitamata.

Aisad kinnitatakse vankri või ree külge selleks otstesse löödud konksude abil.

krjut'skat 'konksud'

<vn крючок 'konks'.

Juhevitsa tähenduses kasutatakse sõna

stjaža 'juhevits'

<vn тяж 'ремень или верёвка, натянутая от конца оглобли к оске переднего колеса повозки' /СРН/;

стягивать 'pingule või sirevile ajama või tõmbama' (VES).

Raskemate koormate vedamiseks rakendatakse vankri või ree ette kaks hobust erilise seadeldise pristjaža abil.

kuin val'l'aššat poaran hevošta, šivot t'el'egäh' pristjažan. poarama kebiemi vedöä 'kui rakendad ette paari hobuseid, kinnitad vankri külge kolgi, paaril [tähendab hobusel] on kergem vedada'.

pristjaža 'kolk'

<пристяжь и пристяжка 'упряж для пристяжной' /Даль/.

¹ Vt. J. Kalima, IKBL, lk. 87 jj.

Tavalise neljarattalise vankri kõrval kasutatakse ka kahe rattaga vankreid nii igapäevases tööprotsessis kui ka mitmesuguseks muuks otstarbeks. Sõiduvankrit e. kaarikut nimetatakse odnokolka. Algul oli see samuti puukonstruksiooniga ja väliselt lihtne. Rautatud kaariku juures aga hakati kasutama vedrusid ja välise efekti saavutamiseks värviti kogu vanker üsna kirevaks, kaasa arvatud rattad, aised ja look.

odnokolka 'kaarik'

<vn. одноколка 'вернее бы двуколка, двуколая тележка разного вида' /Даль/.

Kaariku vedrusid nimetatakse l'esorat.

l'esorat oddih odnakoļkašša, štobi pehmie issunta 'vedrud olid kaarikus, et pehme oleks istuda'.

l'esorat 'vedrud'

<vn. рессора , kusjuures valdai karjalas on r dissimilatiivselt asendunud l-ga.

Piima vedamiseks kasutatakse kaarikut, mida tuntakse droška nimetuse all.

droška 'kaarik, kahe rattaline vanker'

<vn. дрожки 'короткие дроги для легкой езды' /Даль/.

Sõnniku vedamiseks kasutatakse tavalist neljarattalist vankrit koos selle juurde kuuluva kastiga. Selle kõrval aga tarvitatakse spetsiaalset sõnnikuveovankrit. Oma põhikonstruktsioonilt ei erine see tavalisest vankrist. Erinevus on ainult kasti ehituses ja nimelt

koroban nokissa eijoonun lawdoja poikki 'kasti otstes ei ole otsalaudu'.

toahit'elegä 'sõnnikuveovanker'

Palkide vedamiseks konstrueeritakse eriline vanker - drouwgat. Sel otstarbel eraldatakse vankri esimene ja tagumine ots ning ühendatakse pikemate, umbes 4,5 m pikkuste külgpuudega. Need on kinnitatud vankri pakkude külge.

drouwgat 'palgiveovanker'

<vn. дрoги 'ход из-под повозки, т.е. передок и задок связанные дорогами' /Даль/.

Palgiveovankri külgpuud nimetatakse

ül't't'šinäi 'külgpuu palgiveovankris'

Eriti jämedate palkide vedamiseks kasutatakse vankri esimest otsa, kuhu kinnitataksegi palgid.

perjotka 'vankri esimene ots'

<vn. передок 'передние колёса с осью и с оглоблями' /Даль/.

Lisaks eelmistele tuntakse veel üht vankritüüpi (praegu kadunud) ja nimelt kibitka. See on vanaaegne kaetud sõiduk.

kibitkät o^udih obeiduna nahkalla, noštuo^tt'šow

i šoalboat't'šow, štobi vihmalla ei kaštais.

istuo^tt'šie kibitkäh' voi nel'l'äl'l'ä, akkunainin

vijel'l'ä 'kibitka oli kaetud nahaga, tõsteti üles, pandi kinni, et vihm ei teeks märjaks; istuda võis kibitkas neljakesi või viiekesi'.

Tavaliselt

o^udih moizet kibitkät bohat'šuloia, kel'l'ä öl'i
äijä d'engoa '... olid sellised kibitkad rikastel,

kel oli palju raha'.

kibitkät 'vanaaegne kaetud sõiduk'

<vn. Кибитка.

Vaadelnud lähemalt suviseid liiklemisvahendeid võib oletada, et vankri kasutamine (võrreldes reega) on suhteliselt hilisem nähtus. Sellele osutab vastav sõnavaragi, mis on peaaegu kõik vene laenuid (välja arvatud ratta nimetus t'iekkö). Järelikult on valdai karjalased õppinud vankri kasutamist ja valmistamist venelastelt.

R a k m e d

Hobuse rakmete nimetused ja üldse sellealane sõnavara kuulub paratamatult hobusõidukitega seotud sõnavara hulka.

Nagu vankrid ja reed nii ka kõik hobuse rakmed valmistati vanasti käsitsi kodusel teel. Materjaliks kasutati nahka, mida talupojad ise töötlesid ja lina (tüü) ning takku (koabie). Takki kedrati lõngaks ja erilise seadeldise (spuskat) abil valmistati tugev nõör, millest tehti ohje, päitseid ja sedelgarihuasid. Ka praegu on laialdaselt tarvitusel nõörist ohjad ja päitsed. Rangipadjad tehti õlgedest, kattedeks kasutati nahka, rangivooder oli vildist (voiluka). Rangiroomade materjaliks oli valgekspargitud nahk. Ka valjaste (ohjat) valmistamiseks kasutati ainult nahka, kusjuures see pidi olema eriti hea, et valjad tugevamad oleksid. Look (vommel') tehti sobiva jämedusega toomingast. Teatud pikkusega toomingas painutati vastava laiuseni, seoti siis otsad nõöriaga kokku ja pandi kuivama sooja kohta, tavaliselt ahju peale. Looga otstesse tehti kirvega sälgud (rapt'šazet) aisade kinnitamiseks.

Niisugused lihtsamad hobuseriistad olid igapäevases tarvituses.

Pidulikel puhkudel kasutatavad rakmed osteti või lasti vastavatel meistritel teha. Need olid juba tehtud rihmadest ja kaunistatud rohkete ilustustega (naastudega). Eriti silmatorkavalt värvikas pidi olema look. See oli tavaliselt igapäevase töö juures kasutatavast loogast kõrgem ja maalitud kirevate lillornamentidega.

Hobuse rakmete kaunistamine, eriti aga looga värvi- mine kirevate värvidega on valdai karjalastel venelastega ühiseks jooneks ¹.

Rakmeid üldse tähistab vene laensõna

zbruja 'rakmed'

< vn. сбруя 'hobuseriistad, rakmed'.

šleja '(hobuse)leid'

< vn. шляя.

längiet 'rangid'

e rangid; sm länki : länget; lv raņģo (LV); vps länkpuđ (LVH); vdj rangget (WG).

Antud sõna etümoloogia kohta on mitu eri arvamust.

M. Veske on pidanud seda vanaks slaavi laenuks ².

J. Mikkola väidab M. Veske ühenduse olevat täiesti võimatu ja toetab Ahlqvisti arvamust, et sm länget on eht soomeline, derivaat sõnast länkä 'viltune', kuna k-ilised kujud on kas germaani algupära või sellest mõjustatud ³.

¹ Vrd. D. Zelenin, RV, lk. 132.

² M. Veske, СФРО, lk. 164.

³ J. Mikkola, BWS, lk. 16; A. Ahlqvist,

A. Saareste arvab, et e rangid, lv rāngid, vdj rānged, sm rānget, lānget, krj lānket, vps lākpud kuuluvad kõik ühte, "kus r-ga homorgaanne l oleks hilisem." Ta peab sõna samuti germaani algupära olevaks või sellest mõjustatuks ¹. Ka E. N. Setälä väidab, et sõna on germaani laen ².

P. Ariste aga peab M. Veske oletust vana slaavi laenu kohta võimalikuks ³.

Sõna etimoloogia on lõplikult selgitamata.

rahkehet 'rangiroomad'

e. rahe, rahke rahkme (Wied.); lv rō'giz (LWb);

sm rahje -hkeen (SES); vps rahkiž (LVH).

Ahqvist peab antud sõna tuletiseks sõnast raha (karusnahk). Nimelt olevat rahake kontraheeritult rahke, rahje, rahe ⁴.

Sõna algupära on tundmatu.

Rangirinnuse tähenduses kasutatakse vene laensõna

supona.

supona 'rangirinnus'

<вр.супонь.

Rangivoodriks kasutatakse vilti, mida märgib vastav vene algupära sõna voiluka.

¹ A. Saareste, LV, lk. 218.

² E. N. Setälä, FUF XIII, lk. 446.

³ P. Ariste, Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuuteist, Looming, 1952, nr. 6, lk. 704.

⁴ A. Ahqvist, KW, lk. 128.

Ka sedelgaga seoses olevaid mõisteid väljendatakse otseste vene laenudega.

sed'joaka 'sedelgas'

<vn. седёлка.

pannah sed'joakan šel'l'al'l'ä i šivotah t'šeresedel'nikän 'pannakse sedelgas seljale ja seotakse sedelgarihmaga'.

t'šeresedel'nikä 'sedelgarihm'

<vn. череседельник.

Sõnaga ohjat väljendatakse kahte mõistet, nimelt ohjat tähistavad valjaid ja ohjakšet, deminutiivne kuju, ohje.

ohjat loajitah remenistä, a ohjakšet loajitah lagasta äli oššetah 'valjad tehakse rihmadest, aga ohjad tehakse niidist või ostetakse'.

ohjat 'valjad'

e ohi, ohja; sm ohja (SES); lv u'od'lāz (LWb); vps ohiased (LVH); vdj ohja (WG).

A. Ahlqvist peab ohjat tuletiseks sõnast ohi 'külg' ¹.

Ka E. N. Setälä leiab, et sõna on soomeugriline ².

Valjaste küljes on raudrõngad

kol'tšat 'rõngad'

<vn. кольцо,

mille külge on kinnitatud suurauad

ud'ilat 'suurauad'

<vn. удила.

¹ A. Ahlqvist, KW, 129.

² E. N. Setälä, ÄH, I k 279.

ohjakšet 'ohjad'

On deminutiiv sõnast ohjat.

Samast tüvest on tuletatud ka verb ohjaštõa:

ohjaššetah i ruoššan käd'eh' otetah i l'ähtew

ajamah 'ohjad pannakse peale, piits võetakse kätte ja minnakse sõitma'.

ohjaštõa 'ohje peale panema'.

vemmel' 'look'

e vemmal : vembla; sm vemmal 'look' (SES); vps bembel 'look' (LVH).

Sõna on omane läänemeresoome keelte põhjarühmale.

A. Ahlqvist peab seda genuinseks ¹. Vilh. Thomsen ühendab looga tähenduses vemmel eesti sõnaga vemmal : vembla ja leiab, et need on üht algupära ²: Järelikult on vemmel' läänemeresoomeline sõna.

Ka piits kuulub paratamatult rakmete juurde, kuigi keelejuht ütleb, et

pidäv andoa hevolla emämbi kagroa, ei pie šiloin ruoškoa '... peab andma hobusele rohkem kaeru, ei ole siis piitsa vaja'.

ruoška 'piits'

e roosk; sm ruoska (SES); lv rioška (LWb); vdj roška (MV).

¹ A. Ahlqvist, KW, lk. 129.

² Vilh. Thomsen, SA IV, lk. 495.

Sõna on peetud slaavi laenuks. Nii näitab J. Kalima, et sm ruoska; karj ruoška; vatj rōska, vir roosk, gen. roosa vn. rozga /pōzra/. Vene rõhuline o on siin, võib-olla suhteliselt vanas laenus, asendatud uo-ga. Pärilised laenud on aunuse rozgu, lüüdi rozg, veps rozg¹.

Jälgides hobuse rakmetesse puutuvat sõnavara selgub, et tarvitatakse nii genuinseid sõnu (ohjat, venmel' jt.) kui ka nooremaid ja vanemaid vene laene (ruoška, supōna, tšeresedel'nikä jt.). On rida sõnu, mille päritolu juures on kaheldud ja etümoloogia on lõplikult määramata (lähges, rahkehet). Võib oletada, et sedelga ja leide kasutamise on venelastelt hiljem õpitud.

¹ Vt. J. Kalima, SpS, lk. 153; A. Ahlqvist, KW, lk. 129.

K o k k u v ö t e

Käesolevas töös on etümologiseeritud 60 hobusõidukitega seoses olevat sõna karjala valdai murdes.

Vaadelnud neid sõnu lähemalt selgub, et jalassõidukitega seotud sõnavara on põhiliselt läänemeresoomeline ehk siis väga vara (mitu tuhat aastat tagasi) naabritelt laenatud. Nii võib järeldada, et jalassõidukid on üks vanimaid läänemeresoomlaste sõiduvahendeid. See on seletatav looduslike tingimustega, millistes on karjalased pidanud elama. Need olid kauged metsatagused külad, kuhu viisid raskesti läbitavad teed, õigemini rajad. Nii ei võimaldanud need "põhjatud" soised teerajad kaua vankrite kasutamist. Kõik suuremad veod püüti teostada talvel. Alles hiljem, kui teid hakati rajama, tulid tarvitusele ka vankrid.

Suhtlemises naabritega avaldavad rahvad üksteisele nii majanduslikku kui ka kultuurilist mõju. See kajastub eelkõige keele sõnavaras. Valdai karjalased elavad vahe- tus naabruses venelastega. Et vankri ja selle osadega seotud sõnad on peamiselt vene laenuid, võib järeldada, et ka vankri kasutamine ja valmistamine on venelastelt õpitud.

Läänemeresoome keelte genuinse sõnavara hulka kuuluvad niisugused sõnad, nagu jaadaš, kabadaš, poikki-puolizet, šebä, aida, t'iekkö, ohjat, vommel'.

Vana balti laen on regi.

Slaavi ja vene laensõnu on suhteliselt kõige rohkem. neid on teineteisest sageli raske eraldada.

Siaa kuuluvad siis:

kopisa, tormozat, xrijosat, sankat, besetkä, potsankat,
kootka, vo okušat, stoikka, t'el'egä, ossi, poduška,
seredešnikkä, podlesnikka, koroba, stūpitša, kol'tša,
oboda, spit'šat, tuvka, tšoka, gaikazet, šina,
krjat'škat, stjaža, pristjaža, odnakoika, l'esorat,
droška, drowgat, perjotka, kibitkät, zbruja, šleja,
supona, sedjoka, t'šeresedel'nikä, ruoška.

Osa sõnu jääb aga etümologiseerimata: poal'ikat, aiza,
lägiet, rahkehet, ült't'šinäni.

I n d e k s

	lk.
1. aiza	17
2. besetkä	10
3. drouwgať	20
4. droška	19
5. gaikazet	16
6. xrjoslat	8
7. xrjoslapūt	8
8. jaλλaš	5
9. kablaš	6
10. kibitkät	21
11. kolotka	10
12. kol't'ša	15
13. kopila	6
14. koroba	14
15. krjut'skat	18
16. kuopant'ša	5
17. laida	8
18. l'esorat	19
19. längiet	23
20. oboda	15
21. odnakołka	19
22. ohjakšet	26

23. ohjaštoa	26
24. ohjat	25
25. ossi	14
26. perjotka	20
27. poal'ika	10
28. pod'd'euka	6
29. podlesnikka	14
30. poduška	14
31. poikkipuolizet	7
32. potsankat	10
33. pristjaža	18
34. rahkehiet	24
35. regi	4
36. ruoška	26
37. sankat	9
38. sedjo ka	25
39. seredešnikkä	14
40. spit'šat	15
41. stjaža	18
42. stoika	11
43. stūpit'ša	15
44. supona	24
45. šebä	7
46. šina	16
47. šleja	23
48. zbruja	23

49. t'el'egä	14
50. t'iekko	14
51. toahit'elegä	19
52. tormozat	7
53. t'šeresedel'nikä	25
54. t'šoka	16
55. tuwka	16
56. ud'iat	25
57. vommel'	26
58. voiuka	24
59. vo ^o okušat	11
60. ul't't'šinäni	20

L ü h e n d i d .

e	=	eesti keel
e.m.a.	=	enne meie ajaarvamist
jj.	=	ja järgmised
jt.	=	ja teised
krj	=	karjala keel
lk.	=	lehekülg
lv	=	liivi keel
murd.	=	murdeline
nr.	=	number
pl.	=	pluural
sm	=	soome keel
vdj	=	vadja keel
vn	=	vene keel
vps	=	vepsa keel
vrđ.	=	võrdle

K a s u t a t u d k i r j a n d u s

- KW = A. A h l q v i s t, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen, Helsingfors 1875.
- WG = A. A h l q v i s t, Wotisk Grammatik, 1855.
- Даль = В. Д а л ь, Толковый словарь живого великорусского языка. Четвёртое исправленное и значительно дополненное издание под редакцией проф. И.А. Бодуэна-де Куртенэ. С.-Петербург-Москва 1912-1914.
- VW = O. D o n n e r, Vergleichender Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen, Helsingfors 1874-1888.
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen XIII, Helsingfors 1928.
- IKBL = J. K a l i m a, Itämeren-suomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936.
- SpS = J. K a l i m a, Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomalaisten kielten slaavilaisista lainasanoista, Helsinki 1952.
- LWb = L. K e t t u n e n, Livisches Wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki 1938.

- LVH = L. K e t t u n e n, Lõunavepsa
häälik-ajalugu I-II, Tartu 1922.
П.С. К у з н е ц о в, Русская диалекто-
логия, Москва 1951.
- BWS = J. M i k k o l a, Berührungen zwischen
den westfinnischen und slavischen Sprachen,
Helsingfors 1894.
- MV = O.A. F. Mustonen, Muistoonpanoja vatjan
kielestä. Virittäjä, Porvoossa 1883.
- SES = J. M ä g i s t e, Soome-eesti sõnaraamat,
Tartu 1931.
- СРЯ - С.И. О ж е г о в, Словарь русского языка,
Москва - 1952.
P. P a l m e o s, Märkmeid karjala valdai
murdest. Emakeele Seltsi Aastaraamat III,
Tallinn 1957.
- LV = A. S a a r e s t e, Leksikaalseist vahe-
kordadest eesti murretes I, Tartu 1924.
Acta et Commentationes Universitatis Dor-
patensis B VI, Tartu 1925.
- SRE = E.N. S e t ä l ä, Soome sugu rahvaste
eelajalugu, Tartu 1932.
E.N. S e t ä l ä, Ältere germanische bestand-
teile in den ostseefinnischen sprachen,
FUF XIII.
- ÄH = E.N. S e t ä l ä, Yhteissuomalainen äänne-
historia, Helsinki 1899.

- RV = D. Z e l e n i n, Russische
(Ostslavische) Volkskunde, Berlin
und Leipzig 1927.
- SA = Vilh. T h o m s e n, Berührungen
zwischen den finnischen und den
baltischen (litauisch-lettischen)
Sprachen. Samdele Afhandlinger IV
København MCM XXI.
- VES = Vene-eesti sõnaraamat, koostanud
prof. Arunaa, B. Pravdin ja J.V. Veski,
Tartu 1940.
- СФКО - М.П. В е с к е, Славяно-финские
культурные отношения по данным
языка, Казань 1890.
- Wied. = F.J. W i e d e m a n n, Eesti-saksa
sõnaraamat, Tartu 1923.
A. V i i r e s, Eesti tõõree ajalooost.
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised,
1958, nr. 1, lk. 58-73.
- M = K.B. Wiklund, Entwurf einer Uralpischen
lautlehre. Suomalais-ugrilaisen Seuran
Toimituksia 10₁, Helsingfors 1896.
Väike õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn
1953.

. . S i s u k o r d

	lk.
1. Sissejuhatus	1
2. Jalassõidukid	3
3. Ratassõidukid	13
4. Rakmed	22
5. Kokkuvõte	28
6. Indeks	30
7. Lühendid	33
8. Kasutatud kirjandus	34